

Ivana Mikulić

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku

ivanapepic@gmail.com; ipepic@ffos.hr

 <https://orcid.org/0000-0002-1707-3236>

Psovka i smijeh

Sažetak: U radu se istražuje suodnos dvaju rubnih fenomena u hrvatskoj znanosti o književnosti, a to su psovka i smijeh. Psovka kao govorni žanr određen opsceno-vulgarnim izrazima povezanim sa spolnim ili analnim tjelesnim područjem u suvremenoj se kulturi smješta u kontekst tzv. negativnih veličina. S druge strane, smijeh je osnovna svrha komedije koja je u žanrovskoj hijerarhiji niže pozicionirana vrsta, često i zapostavljena. Međutim, promatramo li psovku u kontekstu Bahtinove ideje *grotesknog realizma*, riječ je o afirmativnom i pozitivnom fenomenu koji je pridonosio stvaranju slobodne karnevalske atmosfere i drugog, materijalno-tjelesnog, smjehovnog aspekta svijeta. Hrvatske komedije druge polovine 17. stoljeća (*smješnice*), osim što su dugo vremena bile na rubu književno-povijesnih proučavanja, u ovom nas slučaju prvenstveno zanimaju jer pripadaju karnevalskom tipu obredno-predstavljačkih formi narodne smjehovne kulture, čiji je sastavni dio i psovka. Utvrđujući pojavnost psovke u smješnicama s obzirom na tip psovke („bludna psovka“, grdnja), usmjerenost psovke (govornik, slušatelj, treća osoba, neživa materija, životinje) i područje iz kojih se preuzimaju metaforično-uvredljive riječi (dijelovi tijela, životinje, etnička skupina, konfesija, neživa materija, ljudska osobina...), dobiva se uvid u umjetničku sliku dubrovačke svakodnevice predmodernog doba.

Ključne riječi: psovka, *smješnice*, svakodnevice, Dubrovnik

1.

Velika trešnja koja je 6. travnja 1667. godine pogodila Dubrovnik jedan je od prijelomnih događaja u dubrovačkoj povijesti koji se često opisuje i kao „prva smrt Dubrovnika“⁴¹. Osim znatne materijalne štete i demografske krize koja je primorala vlasteoski stalež da u svoje

⁴¹ O tome vidi: Lujo Vojnović, „Prva smrt Dubrovnika (6. aprila 1667),“ *Letopis Matice Srpske*, sv. 86, br. 288 (1912): 52–69.

redove počne primati moćne pučke obitelji, posljedice velikog potresa negativno su se odrazile i na književnu produkciju u Gradu. Uočava se pad estetske kvalitete dubrovačke književnosti na hrvatskome jeziku, izostanak velikih autora i velikih tema te okretanje manje važnim društvenim temama, tj. trivijalnom, svakodnevnom i „malim“ žanrovima². U kontekstu dramsko-kazališnog života to znači da će „godina 1667. biti ona crvena crta poslije koje će se u kronologiji pojavljivati uglavnom samo izvedbe komediografskog obilježja“³. I dok je prva polovina 17. stoljeća bila u znaku tragikomičkog teatra,⁴ s godinom 1656. kada je najvjerojatnije izveden *Jerko Škripalo*, a kontinuirano od 1681. pa do 1699. godine, dubrovačkom će pozornicom zavladati žanr tzv. *smješnica*. Riječ je o korpusu od deset sačuvanih komedija u prozi čiji naslovi, navedeni prema pretpostavljenom kronološkom redosljedu nastanka/izvedbe, glase: *Jerko Škripalo*, *Džono Funkjelica*, *Sin vjerenik jedne matere*, *Mada*, *Starac Klimoje*, *Ljubovnici*, *Lukrecija ili Trojo*, *Šimun Dundurilo*, *Benó Poplesija* i *Pijero Muzuvijer*.⁵ Žanrovska odrednica *smješnica* prijevod je za žanr srodan talijanskoj ranobaroknoj komediji *ridiculusi*, s tim da poetika smješnica potvrđuje hibridni karakter utemeljen s jedne strane na odnosu prema eruditnoj komediji, a s druge prema komediji *dell'arte*⁶. Činjenica da su te komedije u svoje vrijeme sačuvane samo u rukopisima koji se, uglavnom oštećeni, bez podataka o autorstvu, a često i bez naslovnih listova i datacije, otkrivaju i počinju tiskati tek početkom 20. stoljeća, zasigurno je jedan od razloga njihova relativno rubnog položaja u nacionalnoj književnoj historiografiji. Premda im se u novije vrijeme pridaje sve veća pozornost u znanosti

² Usp. Ivana Brković, *Političko i sveto. Identitet prostora i prostori identiteta u dubrovačkoj književnosti 17. stoljeća* (Zagreb – Dubrovnik: HAZU – Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku, 2018), 184.

³ Nikola Batušić, *Povijest hrvatskoga kazališta* (Zagreb: Školska knjiga, 1978), 123.

⁴ Nerijetko se ukazuje i na sporadičnu komičku aktivnost u tom razdoblju. Primjerice, Franjo Švelec kaže kako je teško zamisliti svadbene svečanosti u privatnim kućama bez komičkih predstava, a indikativno je i dvokratno izdavanje Držičevih stihovanih drama 1607. i 1630., koje je zainteresirane moglo uputiti i na Držičeve prozne komedije. O tome vidi: Franjo Švelec, *Iz starije književnosti hrvatske* (Zagreb: Erasmus naklada, 1998), 176.

⁵ Postoje, međutim, razilaženja oko broja i naslova komedija koje se svrstavaju među smješnice. Broj varira od osam pa do čak četrnaest tekstova [v. Zlata Šundalić i Ivana Pepić, *O smješnicama & smješnice* (Osijek: Filozofski fakultet Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku, 2011), 14–15], a kada je riječ o komediji *Lukrecija ili Trojo*, u novije se vrijeme iznova ukazuje na njezino kotorsko podrijetlo [v. Aleksandar Radoman, ur., *Lukrecija ili Trojo. Komedija u tri ata* (Cetinje: Fakultet za crnogorski jezik i književnost, 2015), 5–37].

⁶ Usp. Slobodan Prosperov Novak, *Povijest hrvatske književnosti. Od Gundulićeva „poroda od tmine“ do Kačićeva „Razgovora ugodnog naroda slovinskog“ iz 1756.*, III. knjiga (Zagreb: Antibarbarus, 1999), 564.

o književnosti,⁷ u kontekstu hrvatske ranonovovjekovne komediografije koja svoje vrhunce dostiže u renesansnim ostvarenjima Marina Držića, Nikole Nalješkovića, Martina Benetovića i Antuna Sasina, njihova je pojava svakako od drugotne važnosti. Osim toga, smješnice su često bile na meti negativnih kritika zbog svog pučko-lakrdijskog karaktera, shematičnosti, slabe kompozicije, stereotipnih likova, plitkih dijaloga i opscenosti,⁸ odnosno, pri vrednovanju se često zanemarivala njihova dominantno scensko-ludička namjena (S. P. Novak) i pučka, karnevalska dimenzija narodnog smijeha. Štoviše, na početku 20. stoljeća Milan Rešetar tvrdi kako tim komedijama nedostaje: „(...) ono čega baš u komedijama najviše treba – zdravog neprisiljenog *humora!* Šale ima dosta, ali ponajviše je masna a slabo duhovita, a osobito u *psovkama*, koje svaki čas siplje, jezik je autoru razvezan“⁹. I dok su novija istraživanja smješnica dokazala prisustvo kategorije smijeha na estetski višoj razini (aktualnost teme, likova i odnosa, tjelesna komika, ritam scenskog zbiivanja, intertekstualnost i dr.)¹⁰, kategorija psovke ostala je, zbog pripadnosti nižem stilskom registru, u domeni negativnih ocjena. Upravo stoga namjera je ovoga rada ukazati na afirmativan značaj psovke u kontekstu ekspresivnog jezično-stilskog izraza smješnica, u njezinu doprinosu stvaranju slobodne karnevalske atmosfere, te ponajviše s obzirom na implikacije u vezi s reprezentacijama dubrovačke svakodnevice druge polovine 17. stoljeća.

⁷ Potvrda tome su radovi A. Blasine (2003), S. Ereiz (2004), Z. Šundalić i I. Pepić (2011).

⁸ Miroslav Pantić ocijenit će *Jerka Škripala* sljedećim riječima: „Današnjem čitaocu, međutim, ta stara komedija ne donosi mnogo uživanja; svatko, tko se odvaži da je pročita, brzo će se i lako složiti s ocenom, koju je o njoj pre blizu pola veka izrekao Pavle Popović, koji se prvi nad njom zaustavio. ‘Lepa nije – govorio je Popović s razlogom – ni jaka, još manje fina; naprotiv. Ona ima dosta grubosti, a naročito pornografije i skatologije ... Ona nije ni vešto sastavljena, i jedna vrlo plitka intriga služi joj kao osnov; rasplet je još naivniji ...’“ [Miroslav Pantić, „Nekoliko beležaka uz staru dubrovačku komediju *Jerko Škripalo*“, *Anali Historijskog instituta u Dubrovniku*, sv. IV–V (1956): 393].

⁹ Milan Rešetar, „Četiri dubrovačke drame u prozi iz kraja XVII. vijeka,“ u *Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda. Prvo odeljenje. Spomenici na srpskom jeziku*, knjiga VI (Beograd: Srpska kraljevska akademija, 1922), XI (isticanja I. M.).

¹⁰ O tome vidi: Zlata Šundalić, „Smijeh hrvatskih smješnica,“ u *Krležini dani u Osijeku 2007. – 100. godina HNK u Osijeku / Povijest, teorija i praksa – hrvatska dramska književnost i kazalište*, ur. Branko Hećimović (Zagreb – Osijek: Zavod za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU: Odsjek za povijest hrvatskoga kazališta HAZU – Hrvatsko narodno kazalište: Filozofski fakultet, 2008), 287–310 i Šundalić i Pepić, *O smješnicama & smješnice*.

*

Kada se spominje kategorija *smijeha* odnosno *smiješnoga*, onda se uz nju uglavnom navodi i kategorija *komičnoga*, pri čemu se ističe terminološka različitost tih dvaju pojmova. Tako se o *smiješnome* govori kao o „nižem“, „neestetičkom“ pojavnom obliku, a o *komičnome* kao o „višem“, „estetičkom“ fenomenu¹¹, odnosno, smiješnim se smatra osobina čovjeka, a komičnim osobina situacije.¹² Po uzoru na Proppa koji, pozivajući se na Puškinovu krilaticu „Drama je rođena na trgu kao narodska zabava“, ne odvađa estetiku od života, tj. ne čini razliku između tih dvaju pojmova te uvodi termin *komika* kojim obuhvaća i *smiješno* i *komično*, i u ovome se radu uvažava značenje *komike* koja u najširem smislu podrazumijeva sve ono što izaziva smijeh. Od ključne važnosti za razumijevanje i interpretaciju smiješnica njihov je pokladni karakter jer pripadajući karnevalskom tipu *obredno-predstavljčkih formi* narodne smjehovne kulture (M. Bahtin), one su pružale jedan naglašeno neslužbeni, izvandržavni i izvancrkveni – *drukčiji* pogled na svijet, čovjeka, ljudske odnose i život uopće, štoviše,

osnovno karnevalsko jezgro te kulture uopšte nije čisto *umetnička* pozorišno-predstavljачka forma i uopšte ne pripada oblasti umetnosti. To jezgro se nalazi na granici umetnosti i samog života. U suštini, to je – sam život, ali uobličan na poseban način igrovnim slikom¹³.

U Bahtinovoј koncepciji karnevala i grotesknog realizma u tom smislu značajnu ulogu ostvaruje upravo *psovka* kao oblik slobodnoga uličnog govora. Ruski teoretičar kulture razlikuje psovke, kletve i proklinjanja kao zasebne govorne žanrove koji su u uvjetima prvobitnoga općenja imali uglavnom magijski, ambivalentni karakter te kao sastavni dio drevnih smjehovnih kultova „rušeći i uništavajući, one su istovremeno preporučale i obnavljale“¹⁴. U uvjetima karnevala psovka gubi svoj magijski i praktični značaj, ali s obzirom na to da je bila potisnuta iz standardnih sfera govora, u karnevalskom ozračju doprinosi stvaranju

¹¹ Usp. Vladimir Propp [Prop], *Problemi komike i smeha* (Novi Sad: Dnevnik – Književna zajednica Novog Sada, 1984), 25.

¹² Usp. Dunja Fališevac, *Smiješno & ozbiljno u staroj hrvatskoj književnosti* (Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 1995), 29.

¹³ Mihail Bahtin, *Stvaralaštvo Fransoa Rablea i narodna kultura srednjega veka i renesanse* (Beograd: Nolit, 1978), 13.

¹⁴ Bahtin, *Stvaralaštvo Fransoa Rablea i narodna kultura srednjega veka i renesanse*, 24.

drugog, slobodnog, smjehovnog aspekta svijeta.¹⁵ Osim toga, u osnovi psovki, kletvi i proklinjanja nalazi se groteskna koncepcija tijela koja proizlazi iz materijalno-tjelesnog načela grotesknog realizma u kojem preuveličavanje i prenaglašavanje tjelesnog ima izrazito pozitivan, afirmativan, preporoditeljski smisao. Zanimljivo je uočiti i prirodnu, biološku vezu između narodnoga smijeha koji ima tendenciju *snižavanja* što u kontekstu tjelesnog znači vezivanje za donji dio tijela (trbuh, spolni organi, stražnjica; snošaj, začecje, rađanje, hranjenje, pražnjenje crijeva) i psovki za koje suvremena znanost kaže kako zauzimaju „donji mozak“, tj. limbički sustav koji je odgovoran za emocije, borbu ili reakciju te autonomne funkcije. S druge strane, većina govora funkcija je „višeg mozga“, gornjeg sloja mozga ili moždane kore, koji također kontrolira voljne radnje i racionalnu misao.¹⁶

Mihail Bahtin također ističe kako se od druge polovine 17. st. postupno sužava i osiromašuje obredno-predstavljački karnevalski oblik narodne kulture, odnosno „dolazi do *podržavljanja* prazničkog života, s jedne strane, i on postaje *paradan*, a s druge strane, do njegova *osvakodnevljanja*, to jest on ulazi u pojedinačni, domaći, porodični život“.¹⁷ To znači da funkcije grotesknog tijela (spolni život, prehrana, probava, obavljanje nužde) prelaze na privatno-svakodnevn i individualno-psihološki plan, a novovjeka psovka gubi pozitivno načelo te joj osnovna funkcija postaje vrijeđanje, prijetnja, ponižavanje i verbalna agresija.¹⁸ Potvrdu takvoj značenjskoj transformaciji komike i psovke u kontekstu hrvatske komediografije ranoga novovjekovlja nalazimo ponajprije u komediji *Kate Kapuralica* Vlaha Stullija iz 1800. godine. Divna Mrdeža Antonina govori o izokretanju matrice na kojoj je sazdana komedija od Plauta do 18. stoljeća, što u navedenoj komediji znači da

karnevalsko postaje naturalizirana stvarnost, niz scena u kojima se psvokom, prenaglašavanjem tjelesnoga u svim svojim vidovima provocira smijeh gledatelja, ali ne oslobađajući smijeh koji proizvodi pristanak na scensku igru rušenja jednog vrijednosnog

¹⁵ Bahtin, *Stvaralaštvo Fransoa Rablea i narodna kultura srednjega veka i renesanse*, 25.

¹⁶ Usp. Melissa Mohr, *Holy Shit. A Brief History of Swearing* (New York: Oxford University Press, 2013), 5–6.

¹⁷ Bahtin, *Stvaralaštvo Fransoa Rablea i narodna kultura srednjega veka i renesanse*, 42.

¹⁸ Usp. Josip Užarević, *Književni minimalizam* (Zagreb: Disput, 2012), 173–178.

sustava koji se nametao odozgo, nego smijeh onima odozdo koji je osim osjećaja nadmoći nužno ostavljao i osjećaj mučnine.¹⁹

2.

Premda je godina 1667. za jedno vrijeme ušutkala govor s dubrovačke pozornice, prema riječima Miroslava Pantića:

Srećom, u žilavom i veselom Dubrovniku takvo stanje nije trajalo dugo. I čim se život opet koliko-toliko vratio u ranije tokove, čim su se prilike sredile a opasnosti otklonile, mladi Dubrovčani, vlastela i pučani, opet su, kao ranije, bivali obuzimani brigom da njihove „družine“, o karnevalskim danima, ponude svome puku malo smeha i „burljanja“ (...).²⁰

Ipak, kada je riječ o kazališnim izvedbama u starom Dubrovniku, potrebno je osvijestiti i postojanje onoga dijela publike koji je bio najstroži, a to je vladajući dubrovački patricijat. Iako nastaju na pragu novoga doba, smješnice su još uvijek dio dubrovačkoga društva koje nastoji održati staleško uređenje u kojem se oduvijek znalo „svačije mjesto“ (M. Pantić), a državna politika je brojnim zabranama i uredbama regulirala kazališni život Grada.²¹ U tome se, zapravo, ogleda ambivalentna priroda karnevala i komedije za koje Umberto Eco kaže kako: „nisu primjeri stvarnih prijestupa: naprotiv, oni predstavljaju vrhunske primjere jačanja zakona. Podsjećaju nas na postojanje pravila“.²²

Da je psovka bila pravilo, tj. konvencija karnevalskog tipa komedije, ali koja se u posljednjim desetljećima 17. stoljeća pomalo počinje i zaboravljati, dokaz su dvije komičke situacije iz dviju smješnica. Prva je dijalog između mladoga gospodara Luke i njegova sluga Fantažije s početka *Made*:

¹⁹ Divna Mrdeža Antonina, „Profaniranje sakralnoga u čovjeku – igre komike u teatru ranog novog vijeka,“ u *Dani Hvarskog kazališta. Igra i svečanost u hrvatskoj književnosti i kazalištu*, 31, ur. N. Batušić [et al.] (Zagreb – Split: HAZU – Književni krug, 2005), 86–87.

²⁰ Miroslav Pantić, „Arhivske vesti o dubrovačkom pozorištu druge polovine XVII veka,“ *Zbornik radova Instituta za proučavanje književnosti SAN*, sv. XVII, br. 2 (1952): 39.

²¹ Više o toj problematici u: Pantić, „Arhivske vesti,“ 39–60.

²² Umberto Eco, „The frames of comic ‚freedom,‘“ u *Carnival!*, ur. Umberto Eco, V. V. Ivanov, Monica Rector (Berlin – New York – Amsterdam: Mouton Publishers, 1984), 6.

LUKA: Fantažija, što je? Koje mi glase nosiš? Jes' li ponio onu knjigu gospoји Madi? Je li je primila? Je li što rekla? Je li dala odgovor? Koji ti je afet učinila? Kako te je pogledala? Reci delongo! FANTAŽIJA: Pu-u-u-u! odgovori, komu basta. Gosparu, in verita²³ ja ne znam što ću odgovoriti: učinio mi si tolike interogacijuni²⁴, in concenza mia,²⁵ da sam doktor, ne bih ti umio opeta prolegati što si mi izgovorio.

LUKA: *Rebambiti bestio da niente! po che pacienza a vuole,*²⁶ *pralju ti, jesi li opravio oni posao na koji sam te poslao?*

FANTAŽIJA: O, o, tako mi govori! Jesam eskvizito, ne može se ljepše. (M, 290; isticanja I. M.)²⁷

Drugi je primjer scena razgovora između barbijera (brijača) Paska i Trijeskala, djetića (sluge) starca Sima Štipavca iz komedije *Pijero Muzuvijer*:

PASKO: Trijeskalo, pođi uzmi na spičariji dekota od betonike, kanfore, ulja od komomile e goma d' edera²⁸.

TRIJESKALO: Kako? kako? Nabrojio mi si toliko stvari, da ne bih u šes dana zapantio; ako ćeš da zapantim, govori mi jedno po jedno.

PASKO: Dekota od betonike²⁹ ...

TRIJESKALO: Rekote od betonike – kanjara! neka i ja ozdravim, uzet ću za više, er ti sam mrtav za njom.

(...)

TRIJESKALO: Da što mi si naredio? Ištom tu prdiš i para da u tebi leži velika sapijenca, a nabaško mi si tu po tvojoj šupljoj dotrini nekijeh vragolija, da ne znaš ni sam što si reko.

PASKO: *Kurvin magarče, neslana i neoprana svinjo, fetida infama bestijo! ja prdim? ja ne znam što govorim? Valja da imam pamet i za tebe! Orsu*³⁰ *pokli si tako injora-*

²³ uistinu

²⁴ upit, pitanje

²⁵ tako mi moje savjesti

²⁶ Trabunjaš kao dijete, ništavna živino! Koliko li treba strpljenja

²⁷ Svi citati iz smješnica donose se prema izdanju: (Šundalić i Pepić), *O smješnicama & smješnice*. U zagradi se navodi skraćena naslova djela u obliku inicijala i broj stranice na kojoj se citat nalazi.

²⁸ i gume od bršljana

²⁹ ljekoviti napitak od srpca (bukvice, ranilista ili ranjenika)

³⁰ hajde

nat, pođi reci spičaru od moje strane da učini fument od sinigala³¹.

TRIJESKALO: Tako, govori ljucki; sad te razumijem, a ne kako maloprije po doktoriji. Velik je u tebi merdik³², cijeniš da će ti gospar kolajinu darovati. (PM, 665–666; isticanja I. M.)

U obje situacije primjećujemo kako psovka ima važnu komunikacijsku ulogu, štoviše, ona je preduvjet komunikacije, a iz perspektive govornih činova predstavlja dobar primjer ilokucijskoga govornog čina na temelju kojeg likovi razaznaju radi li se o zahtjevu, pitanju, molbi, obećanju i sl.³³ Ipak, fenomenu psovke ovdje se neće pristupiti s lingvističkoga stajališta, nego u kontekstu malih literarnih formi, tj. promatrajući kako psovka, kao jedan od *malih žanrova životne svakodnevice*, ulazeći u novu nadcjelinu komedije, „modelira *umjetničku sliku svakodnevice*“³⁴. Pod psovkom se, na tragu shvaćanja Josipa Užarevića, podrazumijevaju

oni izrazi kojih jezgru čini opsceno-vulgarna (neprirodno-prostačka) riječ povezana sa spolno-analnom tjelesnom zonom, a osnovna funkcija takvih izraza jest vrijeđanje, napad, verbalna agresija ili, s druge strane, ranjiva i otrovna samoobrana te očitovanje uvrijeđenosti ili bespomoćnosti.³⁵

S druge strane, one izraze koji uključuju potpuno „književne“ (neprostačke) riječi što vrijeđaju same po sebi (npr. *budala, đubre, podlac*) ili po svom „drugotnom“ (prenesenom) značenju („uvredljivi“ predmeti, životinje, biljke: *svinja, kuja, panj, daska...*) – Užarević naziva grdnjom.³⁶ Posebnu skupinu govorničkih oblika ili malih žanrova čine

³¹ topao oblog za hemoroide

³² U šali umjesto *medik* ('liječnik'), a u značenju govnar (tal. *merdo* – govno).

³³ Usp. Pavao Mikić, Mirjana Pehar, Marijan Mikić, *Psovka u hrvatskome i njemačkome jeziku* (Mostar – Zagreb: Nakladnik Ziral, 1999), 23.

³⁴ Prema Užarević, *Književni minimalizam*, 10–11. Josip Užarević u navedenoj knjizi bavi se različitim oblicima minimalističke književnosti, a zasebno poglavlje posvećuje upravo psovci (rasprava „Fenomenologija psovke“, prvotno objavljena u časopisu *Republika*, br. 5–6, 1999).

³⁵ Užarević, *Književni minimalizam*, 171.

³⁶ Prva opsežna rasprava o psovci u hrvatskoj znanosti knjiga je *Bludna psovka* iz 1962. godine koju potpisuje franjevac Ignacije Gavran. Na nju se pozivaju uglavnom svi kasniji istraživači, pa tako i Užarević svoje shvaćanje psovke povezuje s onim što I. Gavran naziva „bludnom (seksualnom) psovkom“, a ono što Gavran naziva „nebludnom psovkom“, on određuje pojmom „grdnja“ (Užarević, *Književni minimalizam*, 168).

kletva, *zakletva* i *proklinjanje*, kod kojih je, za razliku od psovke, više zadržan magijski smisao.³⁷

Glavni prostor karnevala, ali i mediteranskog grada uopće, predstavlja ulica koja za sobom povlači neformalan način komuniciranja koji uključuje i psovke i kletve, ali i cijelo dubrovačko stanovništvo te one koji su na dužem ili kraćem boravku u Gradu.³⁸ U takvoj jednoj javnoj predstavi komuniciraju različiti tipovi kultura, na prvom mjestu elitna i pučka kultura, ali i predstavnici ostalih tipova kulturalnosti. Kako bi se rasvijetlile funkcije koje psovka ostvaruje prvenstveno u karakterizaciji likova i oblikovanju različitih vrsta društvenih odnosa i identiteta (staleških, bračnih, rodnih, etničkih, konfesionalnih), osim pojavnosti i tipa psovke, uzela se u obzir i usmjerenost psovke (govornik, slušatelj, treća osoba, neživa materija, životinje) te područje iz kojih se preuzimaju metaforično-uvredljive riječi (dijelovi tijela, životinje, etnička skupina, konfesija, neživa materija, ljudska osobina, mitska i religiozna bića i dr.).³⁹ Takvim usmjerenim čitanjem nametnula su se tri tipa odnosa određena uporabom različitih oblika psovke: odnos gospodara i slugu, bračni odnosi te odnos Grada prema strancima.

2.1. Gospodari i sluge

Pluralitet i složenost društvenog realiteta dubrovačke zajednice u velikoj je mjeri bila određena i odnosom gospodara i sluga, tj. odnosom predstavnika vlasteoskog staleža ili uglednijih građana (trgovaca, brijača, kapetana, pekara) te pučana seoskoga podrijetla. Zapošljavajući se u Gradu kao radna snaga, potonji se „djelomično urbaniziraju, preuzimaju neke kodove ponašanja i svijesti gradskog života, ali istodobno narušavaju njegovu profinjenost i elitnost“.⁴⁰ Prethodno navedeni primjeri iz *Made* i *Pijera Muzuvijera* u kojima sluge inzistiraju na psovačkom diskursu dobar su pokazatelj kako je upravo taj odnos

³⁷ Milivoj Solar *kletvu* definira kao „iskaz, podrijetlom iz magijskog uvjerenja u moć riječi, kojim se nekome želi nanijeti zlo. Izraz je bijesa, srdžbe ili povrijeđenosti, potaknut mitološkim vjerovanjem kako će se formulom izrečena namjera i ostvariti, a u novije vrijeme ima prije svega karakter uvrede“ [Milivoj Solar, *Rječnik književnoga nazivlja*, (Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 2006), 146]. *Proklinjanje/prokletstvo* smatra se najvišim stupnjem kletve u kojem govornik priziva neku višu silu da kazni slušatelja, dok se u *zakletvi* govornik na nešto obvezuje (usp. Mikić, Pehar, Mikić, *Psovka u hrvatskome i njemačkome jeziku*, 43–44).

³⁸ Valentina Gulin, „Antropološka vizura povijesti. Držičev Dubrovnik,“ *Etnološka tribina* sv. 26, br. 19 (1996): 164–165.

³⁹ Prema Mikić, Pehar, Mikić, *Psovka u hrvatskome i njemačkome jeziku*, 81–88; 100–114.

⁴⁰ Gulin, „Antropološka vizura povijesti. Držičev Dubrovnik,“ 158.

najčešće bio određen psovka. Pritom gospodari i gospodarice psuju društveno niže pozicionirane sluge zapravo dodatno naglašavaju svoju superiornost, dok sluge svoju frustraciju obično iskazuju proklinjanjem i kletvom, odnosno zazivanjem nadnaravnog autoriteta u gotovo bezizlaznim situacijama. U ulozi nadređenih prevladavaju muški likovi gospodara: Jerko Škripalo, Jerko Kloka, Luka, Klimoje Zvrčoka, Lovre Kalebić, Trojo, Džano, Beno Poplesija, Simo Štipavac, Pasko barbifier i Frano Lopiža.

Najekspresivniji je Jerko Škripalo koji voli isticati svoj plemićki status („kad sam bio knez dečembra“; „počitaću te *da prencipe* [kao knez]“; JŠ, 205), a u psovanju je nemilosrdniji prema seoskom kmetu i pudaru Mileti nego gradskom slugi Prhunu. Mileti najčešće upućuje zoopsovke („Lažeš ko pas! Kad si pito, jarče, mjedi...dosta ti je, svinj...“ /JŠ, 206/), s tim da ne izostaju ni bludne konotacije („Kurvin ovne“, „Amo ga dosmuca' kurvina magarca“; „Kurvini psi od ništa“ /JŠ, 213; 232), pa čak ni fizičko nasilje.⁴¹ Prema Prhunu, koji se bavi rješavanjem ljubavnih problema, Jerko je znatno blaži, uglavnom ga oslovljava *marijolu* (lupežu), pri čemu ta riječ ne ostvaruje toliko značajne pogrde, koliko funkcionira kao poštapalica ili čak odmilica. Hrana, trajna preokupacija nikad sitih slugu, naći se u psovci kojom škrti starac Jerko Kloka, ljut jer troši njegov novac na hranu, djetića Kusala naziva: „kurvin pasalijeru⁴²“, ali i nastavlja s: „fraško⁴³ jedna“ (DŽF, 259) i „Dosta riječi, a ti ćeš, bestiaccio⁴⁴, boļe večerat!“ (DŽF, 260).

U odnosu na komediju *Mada* već je naveden primjer u kojem Fantažija zahtijeva od mladog gospodara Luke da mu se obraća psovka, no od pogrđnih riječi Luka će Fantažiji uputiti tek još dvije psovke: „via onamo, poltron⁴⁵ da niente!“ i „Strašiva bestijo da niente“ (M, 304), i to u prilično stresnoj situaciji kada se Fantažija nije dobro snašao u zadatku.

Starac Klimoje, *kelovna* (ugledan čovjek, vlastelin), u istoimenoj, najkraćoj i možda najmanje uspjeljoj smješnici „jer se zbivanje u njoj vrlo brzo razrješava, a neki su likovi dosta slabo ocrtani“⁴⁶, kao ni starac Lovre iz najuspješnije smješnice *Ljubovnici*, nisu se u svom ophođenju sa slugama uvelike koristili psovka. Klimoje će se naći izrazito

⁴¹ „MILETA: Ajmeh, ajmeh! pribi mi leđa! ne udaraj po vratu“ (JŠ, 214).

⁴² Prema *pastalijer* (tal. *pasta* – tijesto) – žderonja, koji mnogo jede „pastu“ (tijesto)?

⁴³ glupan, blesan

⁴⁴ *Bestijača* (tal. isp. *bestijaca*) – životinja, zvijer; bitanga.

⁴⁵ kukavica, ljenčina

⁴⁶ Antonia Blasina, *Hrvatska komedija 17. stoljeća* (Zagreb: Matica hrvatska, 2003), 79.

uvrijeđen „titulom“ starca odnosno njezina pogrđnog oblika *starežina* kojom ga oslovljava sluga Tikvulin te mu će mu oštro uzvratiti: „Lažeš ko jebena đidija⁴⁷, er sam mlađi u te stvari nego sin“ (SK, 353). *Frřfante/forřfante*⁴⁸, *tovare, bestio da gniente* – opsovat će Trojo i Džano svoje sluge Žderu i Skapina, ali i Ždero, doduše govorom u stranu, izrazit će svoju nevoljkost u obavljanju zadatka za Troja psovkom: „Koji je beko futtuto⁴⁹ učinio ove inferate ovako debele“ (LiT, 442). Talijanski vulgarijam *cazzo* (muški spolni ud; kurac) česta je poštapalica i gospodara i slugu, s tim da je osobito izražena u govoru staroga trgovca Bena Poplesije i starca Sima Štipavca. A u već navedenoj sceni Pasko je poslušao Trijeskala te mu „ljucki“ uputio niz bludnih i zoopsovki: „Pi! kurvina fraško merdoza⁵⁰, injoranta štivo⁵¹!“, „tako, bestijaco, gdje sam ti ja to naredio?“, „Kurvin magarče, neslana i neoprana svinjo, fetida infama bestijo!“ (PM, 665). Sluge poput Trijeskala, Kusala, Ždera i Proždora svoju će ogorčenost služenjem oholim i škrtim gospodarima i gospodaricama više puta iskazati proklinjanjem i kletvama: „Vrag uzo ko služi ovake govnořišće!“ (DŽF, 260), „Vrag uzeo i meštra“ (DŽF, 268), „Pas je gonio“ (LiT, 460), „rđa ubila sve mahnice koji su ko i oni doktor“ (BP, 616).

I dok muške sluge psuju gotovo isključivo gospodari,⁵² sluškinje su na meti gospodara, a još više njihovih žena i udovica. Tako gospar Lovre kritizira svoju službenicu Veselu: „Muči, burdelaco⁵³, ovo se ide u noći“ (LJ, 393), a Frano pećnik rabi više varijacija bludne psovke prema sluškinji Dživi: „Kurvina ometino sasrana!“, „Lažeš kako kuška!“⁵⁴, „Brzo doma, rořijano⁵⁵ jaraška!“ (PM, 691). Pera, žena Jerka Škripala, te udovice Lučija i Krila također nemilosrdno vrijeđaju svoje sluškinje grđnjama i bludnim psovkama: „Smrdeći grđi obraze“; „Čeka’ me, spor-kuljo“ (JŠ, 204), „Smrdeća smrdećico, pobljuvana pobljuvando, si kuro

⁴⁷ nitkov, hulja

⁴⁸ lopov, hulja, nitkov

⁴⁹ jebeni jarče

⁵⁰ govneni glupan

⁵¹ čizma; prenes. budala

⁵² Izuzetak je Pera, žena Jerka Škripala, koja psuje muževa slugu Prhuna, npr. „Kurvin manigodu“ (JŠ, 230).

⁵³ bludnica

⁵⁴ Suzana Marjanić, pišući o psovkama u jeziku Držićevih dramskih djela, navodi kako „*kuja*, kao simbol bludnosti, u svim je slav. jezicima sinonim za *kurvu*, *neobuzdanu djevojk*u, *zlu ženu*“ [Suzana Marjanić, „Psovke“, u *Leksikon Marina Držića*, ur. Slobodan Prosperov Novak, Milovan Tatarin, Mirjana Mataija, Leo Rafolt (Zagreb: Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, 2009), 639].

⁵⁵ svodilja, svodnica

si pjana bila, i još imaš animo govorit!“ (JŠ, 232); „Dezertino⁵⁶ jedna, tako se po putim puštaš“ (M, 317); „Vodi me tamo, neiščješljanico“ (SK, 347). Nerijetko neka od sluškinja i odgovori gospodaru i gospodarici, obično kletvama poput: „Hodi, hodi – veće ti se nigda ne rodilo, sve ti prugovi popasli, grad ti svu baštinu potuko, ni loze ne ostavio! sve ti se učinila bluta, a tebi došla guta, ne imo mira ni na domu ni na dvoru!“ (JŠ, 217), „osmrnila se živa na svijetu“ (JŠ, 204), „Vrag te zadušio“ (BP, 614), „rđa ti obraz ubila“ (BP, 637), „rđa ubila ko te meštrom učinio“ (PM, 689).

Budući da su upravo sluge najaktivniji likovi jer angažirano sudjeluju u rješavanju ljubavnih problema svojih gospodara, oni postaju i suparnici koji nerijetko upadaju u neprilike i međusobne verbalne sukobe. Verbalni napadi muških sluga na druge muške sluge najčešće uključuju grdnje i bludne psovke: „idem ti u kurve matere“ (JŠ, 211), „jeda ste ugledali magarca oca“ (JŠ, 212), „Lažeš, ko take nakazne kurve sin...storoga jarca sinu... jeda me tvoja kurva mati okotila... kurvacat, rofijanski sinu... tako ti svijetle bile kurve gospođe sisice... neotrena magarca sinu“ (JŠ, 229), „kurve sinu od ništa... oslogonski sinu... jarca sinu“ (JŠ, 230). Kada pak izravno ili neizravno govore (o) sluškinjama, onda rabe izraze: „ona dezerta rofijana“ (M, 294), „dezerta kučko“ (M, 320), „kučka bez košijencije“ (M, 321), „Muči, balordo⁵⁷ jedna“ (Lj, 390), „Muči kujo“ (Lj, 413; ŠD, 515) i sl. Sluškinje pak ne „muče“ nego uzvraćaju: „Smrdećega obišenjaka, ko bi reko da je lupež u njemu“ (M, 329), „Idi ludorijo... idi, pasalijeru“ (SK, 344), „Gdje si, zločestarijo jedan... obješenjače... galiote⁵⁸ sramotni“ (LJ, 382), „Kurvina bestijo“ (PM, 679).

Izuevši primjer međusobnog psovanja muških sluga koji je bio motiviran samom fabulom, u ovoj skupini odnosa primjećuje se jedna karakteristika psovki upućenih ženama sluškinjama, kako u asimetričnom odnosu moći (gospodari – sluge), tako i u simetričnom odnosu (sluge – sluge). Naime, najveći broj psovki upućen ženama sluškinjama pogađa njihovu seksualnu reputaciju označavajući je uvredljivim riječima *kurvo*, *rofijano* i sličnim varijacijama. Čak i kad se psovkom umanjuje muškarčeva spolna uloga, prikazujući ga kao *rogonju*, *jarca* (*becco futtuto* – jeben jarče), zapravo se posredno aludira na seksualnu reputaciju žene. Takve psovke pogađale su središnju vrijednost dubro-

⁵⁶ razuzdanica, kurva

⁵⁷ glupan, blesan

⁵⁸ hulja, lopov

vačke društvene zajednice – a to je bila čast.⁵⁹ Povjesničarka Slavica Stojan, obrađujući arhivski sudski materijal Dubrovačke Republike iz razdoblja 17. i 18. stoljeća, utvrdila je kako se najveći broj pritužbi kad su u pitanju bile žene odnosio upravo na seksualnu klevetu. Posljedica je to nastojanja svakoga pojedinca, bez obzira na stalež i imovinsko stanje, da zadrži dobro i časno ime.⁶⁰

2.2. Bračni odnosi

Tri braka zauzimaju zapaženo mjesto u korpusu smješnica – brak Jerka i Pere u *Jerku Škripalu*, Rade i Margarite u *Džonu Funkjelici* te Šimuna i Džive u *Šimunu Dundurilu*. I dok prvi potvrđuje staru dubrovačku ženidbenu politiku sklapanja braka unutar istog, vlasteoskog staleža⁶¹, u potonja je dva to pravilo narušeno. Naime, i Rade i Šimun su stranci (Bosanci), dok su Margarita i Dživa Dubrovkinje. Sva tri para prezentirana su kroz disfunkcionalne odnose koje karakteriziraju stalne svađe, međusobno vrijeđanje i nepovjerenje. Brak Jerka i Pere opterećen je problemom Jerkove nevjere, Rade i Margarita teško se nose s neplodnošću, a Šimun ima opsesivnu želju odlaska u Italiju jer više ne želi živjeti sa ženom. Pera je jako ljubomorna na muža, stalno ga slijedi i uhodi te svoj gnjev izražava brojnim vulgarnim izrazima, psokama i kletvama kao što su: „Pi, pi! rđavče od ništa“ (JŠ, 204), „Šimija [majmun], neće me kjariškat“ (JŠ, 208), „Sjetan kilavče, sjetan šugavče, sjetan rđavče, sjetna mahništino, pi, pi, rđa te ubila!“ (JŠ, 217), „Kurvin zaprče, kurvin prđavče, kurvina starežino od ništa!“ (JŠ, 224), „Kurvin pse od ništa, kurvin smrade!“ (JŠ, 223), „smrdeći pse od ništa“ (JŠ, 230). Jerko, očito bez razloga za ljutnju, psuje manje i neizravno, odnosno o ženi govori pogrdno kao o zmiji, aktualizirajući tako značajnije njezine lukavosti koja ga ometa u preljubničkim namjerama: „zmije

⁵⁹ Čast i sram bili su važna osnova mediteranskog života općenito, a vezanost vlasteoskih žena uz kućni život i nesudjelovanje u javnom životu, objašnjava se kodeksom časti i srama, koji je prema nekima bitno određen spolnim kategorijama [usp. Valentina Gulin Zrnić, „O jednom pristupu drugom spolu u tri čina: kaleidoskop ženskih slika u Dubrovniku 15. i 16. stoljeća,“ u *Čovjek, prostor, vrijeme. Književnoantropološke studije iz hrvatske književnosti*, ur. Živa Benčić and Dunja Fališevac (Zagreb: Disput, 2006), 116].

⁶⁰ O tome više u: Slavica Stojan, „Žene psovačice i psovanje žene,“ u *Žene u Hrvatskoj. Ženska i kultuna povijest*, ur. Andrea Feldman (Zagreb: Institut „Vlado Gotovac“ – Ženska infoteka, 2004), 141–156.

⁶¹ „Morala je [Pera – op. I. M.] biti plemkinja kao i Jerko, jer su se onda brakovi i sklupali jedino među članovima istoga društvenog staleža. Po običaju, morala je donijeti miraz, koji se Jerku činio nedovoljnim, pa joj to svakom zgodom predbacuje“ (Blasina, *Hrvatska komedija 17. stoljeća*, 19).

pepeljuhe moje žene“ (JŠ, 205), „ona vipera [zmiya ljutica] moja žena“ (JŠ, 211), „rđa moja žena“ (JŠ, 215).

Za Radin i Margaritin problem teže je naći krivca, pa ipak Margarita okrivljuje Radu. Rade psuje više, teško proklinje, ali treba uočiti kako je manji broj psovki i (za)kletvi upućen izravno Margariti: „tako mi hleba i soli sad ti ću glavu odsječ!“ (DŽF, 262), „sviña ti je i ovan otac!“ (DŽF, 262), dok su ostale sastavni dio monologa i govora u stranu: „da joj vrag i oca i mater u pako ponese! Ja li joj sam kriv er se ne može oprasit? Valahe ja sijem nivu veće nego me u moć upada, i da je Bog ubije, ne može se napuhat. Ala bela versionum ami bolaki patlasum, Bog joj utrobu ubio... da je čujem što će kuška lajat, a pak ću ‘oj se najavit“ (DŽF, 261), „neka lipšeš kako i kučka“ (DŽF, 262). Margarita vrijeđa Radu psovka koje ukazuju na njegovo ruralno, izvangradsko podrijetlo: „Vlašino neoprana... Pi, nu što je čis; svjetla je sviña iz brloga!“ (DŽF, 262), a u proklinjanju se prepoznaju aluzije koje nju vežu uz gradsku kulturu i umjetničku (petrarkističku) poeziju: „Bog ubio čas i uru kad sam za tobom pošla!“ (DŽF, 262).

Svađa između Šimuna i Džive eskalirala je u trenutku kada se Šimun pojavio odjeven kao Talijan, zbog čega ga ljutita Dživa pogrdno naziva: „ludorijo... mahnitče od ništa... smrdeći grdni obraze!... Vonnjaš čađinom i smetlišćem od ognjišća“ (ŠD, 531) i „smrdeći vilane⁶² od ništa“ (ŠD, 532). Atribut *smrdeći* često nalazimo u psovanju sluškinja, a leksemi *čađina*, *ognjišće* te *vilan* očita su aluzija na ruralno podrijetlo Šimuna. On pak, u skladu s „novim“ talijanskim identitetom, isprva ne pristaje na Dživinu retoriku psovanja te kaže: „Ne stavljam se ja od tih tvojih ludih besida. Ti si budala, i čini mi se da je u tebi narav ištetila dva žene“ (ŠD, 531), eda bi ubrzo svoj „pravi“ identitet potvrdio psovka i uvredama: „Otidi odtole, neslana dugonjo! E, e! da si u našijema vilajetima, valjala bi za ralj od peći!“ (ŠD, 531–532).

2.3. Stranci u Gradu

Iako se radnja smješnica odvija u Dubrovniku, stalno prisutna ambivalentnost u odnosu prema gradskoj granici implicira i ambivalentne kulturne identitete. Pokušamo li stoga odgovoriti na pitanje tko su stranci (*furistijeri*), a tko domaći u Dubrovniku, odgovor neće biti jednostavan ni jednoznačan. Potvrđuje to i činjenica da se upravo u smješnicama kao što su *Pijero Muzuvijer*, *Džono Funkjelica*, *Šimun Dundurilo* i *Jerko Škripalo*, a za koje Franjo Švelec kaže da „(...) vrve od mnogih elemenata

⁶² seljak, prostak

iz dubrovačkog života, što ih čini punima i punokrvnima“ (Švelec 1974: 271), pronalaze primjeri različitih etničkih (Bosanci, Talijani, Peraštani) i konfesionalnih (Židovi) identiteta. Na specifičnost pojedinih identiteta mogu upućivati različiti elementi kulturnoga koda; jezik, odijevanje, svjetonazori, običaji, vjerovanja, poslovi i sl.⁶³, s tim da se i kroz aspekt psovke može razmatrati njihova pojavnost i percepcija u dubrovačkom društvu. U tom smislu izdvajaju se tri etničko-konfesionalna identiteta: Bosanci, Židovi i Peraštani.

Bosanci utjelovljeni u likovima Rade i Šimuna, već spomenutih dubrovačkih zetova koji se teško snalaze u „bračnim vodama“, jednako se nerado *ačiviliskaju* (uljuđuju, upitomljuju) i među Dubrovčane. Njihova etnička drugost, između ostalog, označena je i diskursom psovke, i to osobito u odnosu na Radu koji izgovara teške uvrede, psovke, proklinjanja i kletve. Da Radina jezična (ne)kultura u prostoru Grada ima konotacije ruralnog i nekultiviranog, potvrđuju i psovke žene mu Margarine (*svinjo, Vlašino*) koje upućuju na njegovo izvangradsko podrijetlo. Kod Šimuna je situacija nešto drukčija, on od svog problema neprihvaćenosti u bračnoj i dubrovačkoj zajednici pokušava pobjeći u Italiju i u identitet Talijana. I upravo ta ambivalentnost Šimunova identiteta manifestira se i kroz uporabu psovke. Dok se ponaša kao Bosanac, za svoju ženu Dživu kaže: „moja sotona žena“ (ŠD, 518), rabi psovke i kletve poput: „tako mi soli i hliba... nijedna vuno... belaj te našo“ (ŠD, 517), a odjeven kao Talijan pokušava se suzdržati od psovanja.

Lik Peraštanina Đure Kužinovića, koji za sebe ponosno kaže kako je „plemić od Perasta“, također ne nalazi mnogo zadovoljstva u Dubrovniku. Prikazan je kao škrt, gramziv, strašljiv, a osobit je naglasak stavljen na njegovu govornu karakterizaciju. Vrlo često, gotovo na razini poštapalica, Peraštanin rabi poklinjanja i kletve: „po tilo grešnje“ (BP, 590, 597, 600, 609, 622, 630, 635, 640, 647, 648, 653), „vrag uzet i groše... tako mi morske pučine“ (BP, 614), „po tilo djavlovo“ (BP, 615, 635, 641, 653), „po svetog Tripuna“ (BP, 617, 647), „tako ti visokijeh nebesa,“ (BP, 615), „tako ti tvoje glave“ (BP, 620), „tako mi sveca koga pjevam“ (BP, 625), „tako ti Baha“ (BP, 625), od kojih neke i u svojoj osnovi (spomen sv. Tripuna) ističu njegovo izvangradsko podrijetlo.

Za Židove historiografija i književnokulturna povijest kaže da su najkulturnija i najobrazovanija etnička grupa koja je živjela na prostoru Dubrovačke Republike, ali i premda su u Republici imali veća prava nego u nekim europskim zemljama, prava asimilacija u ljudskom

⁶³ O tome više u: Šundalić i Pepić, *O smješnicama & smješnice*, 100–115.

i duhovnom smislu nije bila ostvarena.⁶⁴ Dubrovački starci i vlastelini iz smješnica ambivalentno se odnose prema Židovima; kada su im potrebni kao poslovni (lihvarski) partneri, onda su dobri, okretni i galantni,⁶⁵ ali kada nisu u mogućnosti izvršavati svoje poslovne obaveze prema njima, tada ih obasipaju psovka i uvredama u čijoj se osnovi aktualizira upravo njihov etničko-konfesionalni identitet. Tako će izrazito grubi škrtac Jerko Škripalo, u namjeri da ga prikaže lopovom, trgovcu Medohainu uputiti niz teških psovki: „Confessa, perfido Ebreo [priznaj, prokleti Čifute], što si došo ovdje?... assassino Israelita, hahano merdoso, ladro trincato [razbojnice Čifute, govneni, lupežu]... , vucite ga jarca i psa nekrštena Samaritana u obor među prace“ (JŠ, 228), „Lupežu, ašašine [razbojnice], sa svom sinagogom i s getom! – ja ću vas kjariškat vragolove!“ (JŠ, 229). I Simo Štipavac, stari i škrti Dubrovčanin, nakon što nema novca platiti *galantariju* Židovu Natanu, pribjegava psovci kao izrazu verbalne agresije i zastrašivanja: „Perfido Ebreo, razza incredula, canaglissimo!⁶⁶ jesam li ti reko da me nije doma? Cazzo, che animo! Vidiš, ako sad ne otideš otle, navjesit ću ti mortar na tu tvoju grintavu glavu“ (PM, 702). Čak se i Simov sluga Trijeskalo psovkom obraća Natanu: „Muči, jeben Jebuzele“⁶⁷ (PM, 677), a Natan, kao i Merdohain, ponizno i uplašeno odustaje od bilo kakve polemike. Takav Natanov postupak može se protumačiti kao kukavički ili kao oportunistički (možda čak kao *galantan*), ali njegova ukupna pojavnost u tekstu implicira i neke druge crte pojedinih dubrovačkih Židova: „uslužan kada trguje, uporan kada traži naplatu veresije, plašljiv kada mu se preti, popustljiv kada se nađe pred bezobzirnomo silom“.⁶⁸ U svakom slučaju, izuzmemo li komediju *Sin vjerenik jedne matere*⁶⁹, već je ranije zapaženo kako se Židovi u smješnicama prikazuju u boljem svjetlu od dubrovačkih likova kojima se pripisuju uobičajene stereotipne predodžbe o Židovima (škrtost, lihvarstvo).⁷⁰

⁶⁴ Usp. Dunja Fališevac, „Dubrovnik – otvoreni i zatvoreni grad,“ u *Čovjek, prostor, vrijeme. Književnoantropološke studije iz hrvatske književnosti*, 185–188; Miroslav Pantić, *Susreti s prošlošću* (Beograd: Prosveta, 1984), 227–270.

⁶⁵ Usp. Šundalić i Pepić, *O smješnicama & smješnice*, 105.

⁶⁶ „Prokleti čifute, nevjerna pasmino, veliki nitkove!“

⁶⁷ *Jebuzel*, pogrdno ime za Žudjela, očito prema biblijskim imenima *Jebusej*, *Jezabel*.

⁶⁸ Pantić, *Susreti s prošlošću*, 253.

⁶⁹ Ta smješnica nije bila predmet ove analize jer je još uvijek dostupna samo u teško čitljivom rukopisu. Ipak, zna se da je u njoj karikirano prikazan židovski obred obrezivanja, zbog čega je cijeli slučaj završio na sudu (Fališevac 2007: 37).

⁷⁰ Usp. Dunja Fališevac, *Dubrovnik – otvoreni i zatvoreni grad: studije o dubrovačkoj književnoj kulturi*, (Zagreb: Naklada Ljevak, 2007), 37.

3.

Zaključujući svoju raspravu o tragikomičkom i komičkom teatru u Dubrovniku 17. stoljeća Franjo Švelec kaže: „Ako bismo se na kraju morali odlučiti odgovoriti na pitanje koji je od tih dvaju žanrova bio više teatar, dakle nešto što, općenito govoreći, uči čovjeka biti čovjekom, bez kolebanja odlučili bismo se za komediju“.⁷¹ Takva Švelčeva tvrdnja na tragu je, zapravo, starih filozofskih spoznaja o antropološkoj dimenziji smijeha; još je Aristotel smijeh odredio distinktivnim obilježjem čovjeka⁷², Henri Bergson naglasio njegovo društveno značenje⁷³, Mihail Bahtin na primjeru karnevala pokazao kako humor vraća čovjeka u njegovu materijalnost, tjelesnost, a u najnovije vrijeme filozof Simon Critchley naglasio kako nas humor vraća i „*mjestu*, osebnom i ograničenom *etosu*“ (2007: 70)⁷⁴. U tom smislu, i karnevalski smijeh smješnica dio je dubrovačke društvene i kulturne stvarnosti druge polovine 17. stoljeća koja pokušava uspostaviti i obnoviti život Grada kakav je bio prije Velike trešnje, te nije neobično da se pritom vraća već prokušano uspješnom modelu komičkoga. Na temelju čitanja smješnica kroz pojavnost jednoga *malog žanra svakodnevice* – psovke – i njegove funkcije u oblikovanju likova, izdvojena su tri tipa odnosa određena uporabom različitih oblika psovke: odnos gospodara i slugu, bračni odnosi te odnos Grada prema strancima. Sva tri mogu se promatrati s obzirom na izvanknjiževnu aluzivnost prema dubrovačkoj svakodnevici premreženoj staleškim, rodnim i etničko-konfesionalnim identitetima. Za vrijeme poklada karakteristično je da se u životu strogo hijerarhiziranog grada (kakav je bio i Dubrovnik) razbijaju sve konvencije, potiče sloboda govora i okreće društveni svijet naglavce, stoga je sasvim razumljivo da upravo sluge, predstavnici pučke kulture, pozivaju svoje gospodare, vlasteline i ugledne građane na psovački diskurs. Kad se uspostavi sloboda govora prezentirana kroz psovku, raskrinkavaju se kulturološki obrasci svakodnevice. Psovka iz usta gospodara potvrđuje je njihove staleške moći, „neslične ženidbe“ dovode do verbalnog nasilja i disfunkcionalnih brakova, a stranci u Gradu, uglavnom neprilagođeni i obilježeni svojim

⁷¹ Švelec, *Iz starije književnosti hrvatske*, 201.

⁷² U djelu *O dijelovima životinja* kaže: „nijedna se životinja ne smije osim čovjeka“ [prema Simon Critchley, *O humoru* (Zagreb: Algoritam, 2007), 33].

⁷³ U *Smijehu* Bergson objašnjava: „Smijeh mora odgovarati određenim zahtjevima zajedničkog života. Smijeh mora imati društveno značenje“ (Henri Bergson, *Smijeh: esej o značenju komičnog* (Zagreb: Znanje, 1987), 13.

⁷⁴ Riječ *etos* pritom se razumijeva u svom starogrčkom značenju, kao običaj i mjesto, ali i kao ćud i karakter (Critchley, *O humoru*, 70).

etničkim i(li) konfesionalnim identitetom, postaju predmet poruge i omalovažavanja. Karnevalski smijeh i psovka doprinose reaktivnosti kazališnog izvedbenog čina⁷⁵, međutim,

karnevalska sloboda strogo je kontrolirana. Zapravo je to samo predstava slobode, umnogome slična kazališnoj predstavi (...) Karnevalski smijeh pomiruje, grijesi su izrečeni. Spaljivanjem simboličnoga krivca zajednica je ritualno očišćena, ojačana i spremna za novi krug teške igre svakodnevice.⁷⁶

Literatura

- Bahtin, Mihail. *Stvaralaštvo Fransoa Rablea i narodna kultura srednjega veka i renesanse*. Beograd: Nolit, 1978.
- Batušić, Nikola. *Povijest hrvatskoga kazališta*. Zagreb: Školska knjiga, 1978.
- Bergson, Henri. *Smijeh: esej o značenju komičnog*. Zagreb: Znanje, 1987.
- Blasina, Antonia. *Hrvatska komedija 17. stoljeća*. Zagreb: Matica hrvatska, 2003.
- Brković, Ivana. *Političko i sveto. Identitet prostora i prostori identiteta u dubrovačkoj književnosti 17. stoljeća*. Zagreb – Dubrovnik: HAZU – Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku, 2018.
- Critchley, Simon. *O humoru*. Zagreb: Algoritam, 2007.
- Eco, Umberto. „The frames of comic ‘freedom.’” U *Carnival!*, ur. Umberto Eco, V. V. Ivanov, Monica Rector, 1–10. Berlin – New York – Amsterdam: Mouton Publishers, 1984.
- Fališevac, Dunja. *Smiješno & ozbiljno u staroj hrvatskoj književnosti*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 1995.
- Fališevac, Dunja. „Dubrovnik – otvoreni i zatvoreni grad.“ U *Čovjek, prostor, vrijeme. Književnoantropološke studije iz hrvatske književnosti*, ur. Živa Benčić i Dunja Fališevac, 169–190. Zagreb: Disput, 2006.
- Fališevac, Dunja. *Dubrovnik – otvoreni i zatvoreni grad: studije o dubrovačkoj književnoj kulturi*. Zagreb: Naklada Ljevak, 2007.
- Franičević, Marin, Franjo Švelec i Rafo Bogišić. *Povijest hrvatske književnosti, knjiga 3 – Od renesanse do prosvjetiteljstva*. Zagreb: Liber – Mladost, 1978.
- Gulin, Valentina. „Antropološka vizura povijesti. Držićev Dubrovnik.“ *Etnološka tribina*, sv. 26, br. 9 (1996): 151–169.
- Gulin Zrnić, Valentina. „O jednom pristupu drugom spolu u tri čina: kaleidoskop ženskih slika u Dubrovniku 15. i 16. stoljeća.“ U *Čovjek, prostor, vrijeme. Književnoantropološke studije iz hrvatske književnosti*, ur. Živa Benčić i Dunja Fališevac, 103–132. Zagreb: Disput, 2006.

⁷⁵ Usp. Leo Rafolt, *Drugo lice drugosti. Književnoantropološke studije* (Zagreb: Disput, 2009), 54.

⁷⁶ Ivan Lozica, „O karnevalu: diverzija, kohezija, opsceno i mitsko,“ u *Dani hvarskog kazališta. Prešućeno, zabranjeno, izazovno u hrvatskoj književnosti i kazalištu*, 33, ur. N. Batušić [et al.] (Zagreb – Split: HAZU – Književni krug), 200–201.

- Lozica, Ivan. „O karnevalu: diverzija, kohezija, opsceno i mitsko.“ U *Dani Hvarskog kazališta. Prešućeno, zabranjeno, izazovno u hrvatskoj književnosti i kazalištu*, 33, ur. N. Batušić [et al.], 190–208. Zagreb – Split: HAZU – Književni krug, 2007.
- Marjanić, Suzana. „Psovke.“ U *Leksikon Marina Držića*, ur. Slobodan Prosperov Novak [et al.], 639–640. Zagreb: Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, 2009.
- Mikić, Pavao, Mirjana Mikić i Marijan Pehar. *Psovka u hrvatskome i njemačkome jeziku*. Mostar – Zagreb: Nakladnik Ziral, 1999.
- Mohr, Melissa. *Holy Shit. A Brief History of Swearing*. New York: Oxford University Press, 2013.
- Mrdeža Antonina, Divna. „Profaniranje sakralnoga u čovjeku – igre komike u teatru ranog novog vijeka.“ U *Dani Hvarskog kazališta. Igra i svečanost u hrvatskoj književnosti i kazalištu*, 31, ur. N. Batušić [et al.], 76–96. Zagreb – Split: HAZU – Književni krug, 2005.
- Novak, Slobodan Prosperov. *Povijest hrvatske književnosti. Od Gundulićeva „poroda od tmine“ do Kačićeva „Razgovora ugodnog naroda slovinskog“ iz 1756.*, III. knjiga. Zagreb: Antibarbarus, 1999.
- Pantić, Miroslav. „Arhivske vesti o dubrovačkom pozorištu druge polovine XVII veka.“ U *Zbornik radova Instituta za proučavanje književnosti SAN XVII* (2). Beograd: Naučna knjiga, 1952.
- Pantić, Miroslav. „Nekoliko beležaka uz staru dubrovačku komediju *Jerko Škripalo*.“ *Anali Historijskog instituta u Dubrovniku*, sv. IV–V (1956): 393–456.
- Pantić, Miroslav. *Susreti s prošlošću*. Beograd: Prosveta, 1984.
- Propp [Prop], Vladimir. *Problemi komike i smeha*. Novi Sad: Dnevnik – Književna zajednica Novog Sada, 1984.
- Rafolt, Leo. *Drugo lice drugosti. Književnoantropološke studije*. Zagreb: Disput, 2009.
- Radoman, Aleksandar, ur. *Lukrecija ili Trojo. Komedija u tri ata*. Cetinje: Fakultet za crnogorski jezik i književnost, 2015.
- Rešetar, Milan. „Četiri dubrovačke drame u prozi iz kraja XVII. vijeka.“ U *Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda. Prvo odeljenje. Spomenici na srpskom jeziku*, knjiga VI. Beograd: Srpska kraljevska akademija, 1922.
- Solar, Milivoj. *Rječnik književnoga nazivlja*, Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 2006.
- Stojan, Slavica. „Žene psovačice i psovanje žene.“ *Žene u Hrvatskoj. Ženska i kultura povijest*, ur. Andrea Feldman, 141–156. Zagreb: Institut „Vlado Gotovac“ – Ženska infoteka, 2004.
- Šundalić, Zlata. „Smijeh hrvatskih smješnica.“ U *Krležini dani u Osijeku 2007. – 100. godina HNK u Osijeku / Povijest, teorija i praksa – hrvatska dramska književnost i kazalište*, ur. Branko Hećimović, 287–310. Zagreb – Osijek: Zavod za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU: Odsjek za povijest hrvatskoga kazališta HAZU – Hrvatsko narodno kazalište: Filozofski fakultet, 2008.
- Šundalić, Zlata i Ivana Pepić. *O smješnicama & smješnice*. Osijek: Filozofski fakultet Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku, 2011.

- Švelec, Franjo. *Iz starije književnosti hrvatske*. Zagreb: Erasmus naklada, 1998.
- Užarević, Josip. *Književni minimalizam*. Zagreb: Disput, 2012.
- Vojnović, Luj. „Prva smrt Dubrovnika (6. aprila 1667).“ *Letopis Matice Srpske*, sv. 86, br. 288 (1912): 52–69.

Swearing and Laughter

Summary: The paper examines the relationship between two marginal phenomena in the Croatian literary studies, swearing and laughter. Swearing is a speech genre determined by the obscene and vulgar expressions associated with sex organs or anal bodily area contextualized in the so-called negative values of contemporary culture. On the other hand, laughter is the main point of the comedy that is lower positioned and very often neglected in the hierarchy of genres. However, swearing in Bakhtin's concept of *grotesque realism* is an affirmative and positive phenomenon that has contributed to the creation of a free carnival atmosphere and other, material bodily, ridiculous aspect of the world. For a long time Croatian comedies of the second half of the 17th century (*smješnice*) were on the verge of literary history studies. In this paper we are primarily interested in *smješnice* because they belong to the carnival type of ceremonial-representational forms of the culture of folk humor, with swearing as its integral part. The study analyses swearing in *smješnice* considering the type (swear words referring to sex and sexuality, insult), the direction of swearing (speaker, listener, third person, inanimate matter, animals) and the domain from which metaphorically-insulting words are taken (body parts, animals, ethnic groups, confessions, inanimate matter, human qualities...). Thus, different types of swear words provide an insight into the literary representation of everyday life in premodern Dubrovnik.

Keywords: swearing, *smješnice*, everyday life, Dubrovnik